

„Om Christi naeme verdreeven”

De grens tussen het Land van Weert en Staats-Brabant en haar betekenis op religieus gebied in de periode 1648-1700

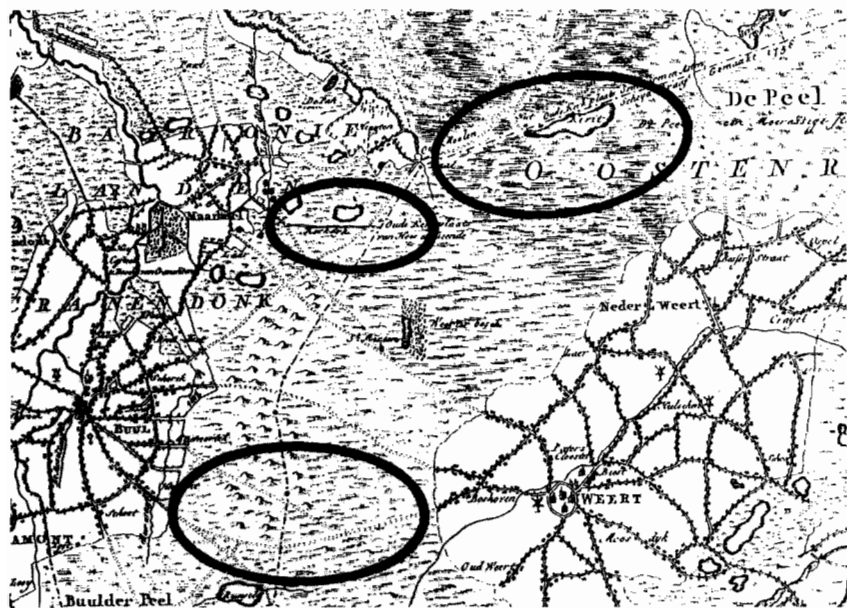
Detail van de kaart van de Meierij van 's-Hertogenbosch uit 1794, vervaardigd door Hendrik Verhees. Herkenbaar zijn onder meer de door de Weerter protestanten gebruikte zandwegen tussen Weert en Budel en de door Brabantse katholieken gebruikte kerkdijk(en) en als 'oude kerkplaats' aangegeven lokatie van de twee vorstelijke grenskapellen.

Inleiding

Het moet rond het jaar 1651 zijn geweest, dat dienaars van de schout van Weert in die stad het huis van de smid Jacob Peters Verheggen met geweld openbraken en de smidse vernielden. Hierop werden de smid met zijn vrouw en kin-

deren ”op een verachtelijke ende schandelijke manier met meubelen en jnboel op een karre geset”, waarna zij ”also sijn gebrocht in de heijde op de Limietscheijdinge vanden Dorpe van Buel, ende de Meijerije van S’hertogenbosch ende aldaer inde Heyde t’samen neergeset” werden.¹

Wanneer we vandaag de dag deze grens tussen Weert en Budel overschijden, zouden we, wanneer we niet via grote borden door ”de Brabanders” of ”de Limburgers” welkom werden geheten, nauwelijks beseffen dat we hier een nu vrij onbeduidende provinciegrens passeren. Vroeger was dat wel anders; in de in deze bijdrage centraal staande periode vormde de grens de scheiding tussen de Republiek der Verenigde Nederlanden, waartoe het Brabantse gebied vanaf de Vrede van Munster in 1648 behoorde, en de Spaanse (later Oostenrijkse) Nederlanden, met het Land van Weert (Weert, Nederweert en Wessem). Niet enkel deze staatsrechtelijke, maar meer nog de daarmee gepaard gaande religieuze overgang van Staats-Brabant naar het protestantisme had grote invloed op het doen en laten van de bevolking aan weerszijden van die staatsgrens. Tot de stille getuigen die daar heden ten dage nog aan herinneren behoren een

aantal zeventiende-eeuwse grenspalen; straatnamen als Kerkendijk aan Brabantse, en Geuzendijk aan Limburgse zijde; een tweetal in de jaren vijftig van deze eeuw opgerichte monumenten: het grensmonument aan de Geuzendijk (1952) en het grenskerkmonument in het Weertbos (1956) alsmede anekdotes als de bovenstaande over smid Verheggen. Op de achtergronden van dit alles kom ik nog terug.

In deze bijdrage staan de gevolgen centraal die de komst in 1648 van een definitieve grensscheiding met Staats-Brabant uiteindelijk had op religieus gebied in het Land van Weert: enerzijds werd het gebied na die tijd een wijkplaats voor de verdreven Brabantse katholieken, terwijl aan de andere kant de Weerter protestanten op hun beurt in hun woonplaats vervolgd werden en naar Staats-Brabant trokken. In de geschiedschrijving over het Land van Weert is dit thema tot nu toe eenzijdig benaderd. Gehinderd door een binnenkerkelijk perspectief schreef men namelijk niet alleen *vanuit*, maar ook hoofdzakelijk *over* de lotgevallen van het overheersende katholieke volksdeel en niet over het protestantse. Daarnaast ging de aandacht van geschiedschrijvers ook vrij eenzijdig uit naar de periode vóór 1648, waarbij de tijd van de Nederlandse Opstand (traditioneel "de Tachtigjarige Oorlog" genoemd) en met name de beeldenstorm centraal stonden. Het bestaan van een kroniek van Weert met vooral gegevens over deze laatste periode was daarvoor een belangrijke reden.² De negentiende-eeuwse bisdomgeschiedenis van Jos. Habets is van het bovenstaande een goed voorbeeld. De positie van de protestanten in Weert na 1648 doet hij af met slechts één zin: "In 1672 vond men er nog ééne familie, die te Budel ter kerke ging".³ Ook andere, zelfs meer recente werken passen in dit kader en hebben voor de periode van na de Vrede van Munster enkel aandacht voor de onderdrukte katholieken die in het Land van Weert grenskapellen bezochten.⁴

Toch bestaan er reeds enige tijd enkele uitzonderingen op deze regel. Zowel Alphons G.J. Mosmans als P.J. Ritsema publiceerden in respectievelijk 1947 en 1977 delen van een tweetal waardevolle bronnen met betrekking tot protestanten te Weert in de tweede helft van de zeventiende eeuw.⁵ Net als deze laatstgenoemde twee bijdragen, is ook dit artikel hoofdzakelijk gebaseerd op protestants bronnenmateriaal. Hierdoor krijgen we niet alleen een beter inzicht in de aard, omvang en positie van de groep Weerter protestanten, maar ook van de rol van de katholieken en de wereldlijke en geestelijke overheid in het Land van Weert na 1648. De functie van genoemde staatsgrens als een scheiding tussen twee religies zal daarbij duidelijk worden. Overigens wil en kan dit artikel niet op alle vragen een antwoord geven en is er nog veel bronnenonderzoek nodig. Op basis van het thans bekende bronnenmateriaal wordt als

eindpunt van deze bijdrage gemakshalve het jaar 1700 aangehouden.

1. Wat voorafging: opkomst, verbreiding en onderdrukking van het calvinisme in het Land van Weert tot 1648

Haalden "met Lutherse ketterij besmet" zijnde kooplieden reeds in de jaren dertig van de zestiende eeuw een predikant naar Weert, de snelle groei van het protestantisme (meer bepaald het calvinisme) in het Land van Weert is te situeren in de tweede helft van de zestiende eeuw.⁶

Sinds 1541 was Filips van Montmorency, de bekende graaf van Horne, heer van Weert c.a.. Gedurende zijn veelal langdurige afwezigheid bestuurde zijn moeder, Anna van Egmond het graafschap Horn(e). Zij was, net als Filips' vrouw Walburgis van Nieuwenaar hervormingsgezind. De beide vrouwen bevorderden de opkomst van de nieuwe religie in het Weertse. Naast en ongetwijfeld onder invloed van deze wereldlijke machthebbers gingen ook diverse Weerter pastoors over tot het calvinisme, waardoor het niet hoeft te verbazen dat de nieuwe opvattingen tenslotte ook onder de bevolking van Weert vrij snel verbreid raakten. Reeds in 1549 was er sprake van dat Weert "voel ketterie" was. Deze politiek-religieuze, maar ook de slechte sociaal-economische toestand van de stad en het omringende platteland (crisis in de landbouw, de Weerter lakennijverheid, alsmede de voedsel- en gezondheidssituatie) waren mede oorzaak voor de beeldenstorm die eind augustus ook in Weert en Wessems plaatsvond. Kort na de beeldenstorm waren, gesteund door de beide 'vrouwen van Weert' diverse predikanten in de stad werkzaam zoals de oud-pastoors Leonardus Panhusius of Van Oeteren en Thomas (van) Spranckhuysen, die inmiddels gehuwd was. Ook de uit Weert afkomstige Servatius Wijnants of Naeranus, stamvader van een belangrijk predikantengeslacht, was in die tijd in zijn geboortestad actief.⁷ In Nederweert zorgde met name de standvastige geestelijkheid ervoor, dat de nieuwe religie geen kans maakte.

Filips van Montmorency probeerde na zijn terugkeer eind 1566 de positie van de katholieken te herstellen en die van de calvinisten ('geuzen') terug te dringen, maar werd daarbij waarschijnlijk gedwarsboomd door zijn moeder en vrouw. Toen zijn akties eindelijk vruchten begonnen af te werpen, werd hij gevangen genomen om uiteindelijk in 1568 te Brussel onthoofd te worden. Het opnieuw groeiend aantal calvinisten kon, na herhaalde tevergeefse pogingen in opdracht van de hertog van Alva, pas vanaf 1570 met meer succes worden bestreden. De oude gravinnen hadden de stad inmiddels verlaten en een (Spaans) regeringsleger had bezit genomen van de stad. Wilhelmus Lindanus, de eerste bisschop van het nieuwe bisdom Roermond, waar-

Zeventiende-eeuwse grenspaal bij Budel met het wapen van de Admiraliteit van de Maas ("Van der Maze"); een identiek exemplaar staat langs de weg die dit dorp met de Weerter Geuzendijk verbindt. (Tenzij anders vermeld zijn de foto's vervaardigd door de auteur)

toe ook het graafschap Horne met het Land van Weert behoorde, wist uiteindelijk de katholieke godsdienst in de stad door diverse bezoeken grotendeels te herstellen, slechts onderbroken door de jaren van Staatse bezetting (1572, 1578-1579).⁸

Het succes van de katholieke reformatie kon echter niet voorkomen dat er in de loop der tijd calvinisten in de stad aanwezig bleven. Bij de visitaties die de opeenvolgende Roermondse bisschoppen ook in Weert hielden, was er hier net als in enige andere plaatsen in het bisdom bij voortduring sprake van inwoners, die het oude geloof hadden verlaten. Zo meldde bisschop Jacobus a Castro in 1619 aan de Paus dat er te Weert veel 'ketters' woonden, maar dat de pastoor van Weert daarbij verklaard had dat

De in 1956 gereconstrueerde fundatieresten van de grenskapel nabij "de Grashut": het grenskerkmonument in het Weerter Bos.

het meer om lauwe katholieken dan om daadwerkelijke protestanten zou gaan.⁹ Dat de stad uiteindelijk zo'n dertig jaar later echter (nog) wel degelijk ook serieuze protestanten herbergde, moge blijken uit de gegevens die we grotendeels te danken hebben aan de ontwikkelingen in 1648.

2. Het jaar 1648: cruciale begrening

De ontwikkelingen die hun neerslag hadden op de religieuze situatie in het Land van Weert speelden zich in feite af aan de Brabantse kant van de reeds langer bestaande scheidslijn tussen beide streken. Met het sluiten van de Vrede van Munster in 1648 werd onder meer dit gebied, met de Meierij van 's-Hertogenbosch, definitief toegewezen aan de Noordnederlandse Republiek der Verenigde Nederlanden. Als Generaliteitsland Staats-Brabant werd deze streek vanaf toen bestuurd door de Staten-Generaal en de Raad van State in 's-Gravenhage. Vanaf de verovering van de stad 's-Hertogenbosch op de Spaansen door de Staatse troepen onder leiding van Frederik Hendrik in 1629 was het omringende platteland van de Meierij twistappel geweest tussen Spanje en de Republiek. Nu het Brabantse gebied definitief aan de Republiek was toegewezen, konden de toen ingezette en mislukte calviniseringspogingen met meer succes worden hervat. In de Republiek was de "Ware Christelijke Gereformeerde Religie" (i.e. de calvinistische kerk) de enige erkende en door de overheid bevoorrechte. In het kader van de religieuze reformatie werd allereerst opnieuw, bij plakkaat van 16 juni 1648, bevolen de uitoefening van de katholieke godsdienst te staken. Priesters en kloosterlingen moesten Staats-Brabant verlaten en de kerken moesten worden gesloten totdat deze met bekwame gereformeerde predikanten waren voorzien.¹⁰

3. Gevolgen na 1648

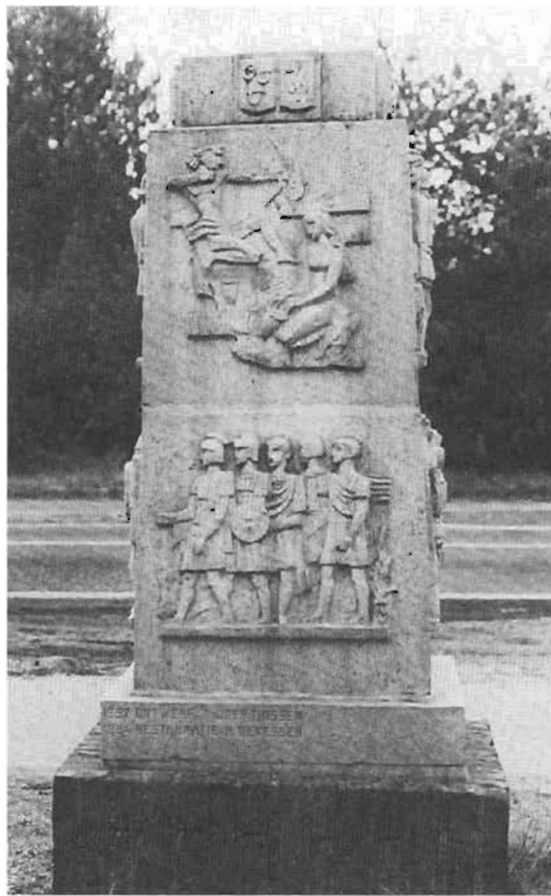
a. Brabantse katholieken naar Weert

Ook in de aan het Land van Weert grenzende Baronie van Cranendonk (met o.m. de plaatsen Budel en Maarheeze), eigendom van de Oranjes, werden in 1648 de kerken gesloten. De pastoor van Budel vertrok toen naar het nabij, maar op Luiks gebied gelegen stadje Hamont, terwijl zijn Maarheezer collega naar het Land van Weert vluchtte.¹¹ Ook de katholieken van Maarheeze gingen hier ter kerke. Vermoedelijk bezochten zij in de stad aanvankelijk de parochiekerk of het klooster van de Minderbroeders-Franciscanen. Deze laatsten kwamen de katholieken van Maarheeze en andere omliggende plaatsen van de Meierij te hulp door vanaf Pinksteren 1649 de H. Mis te lezen op "Bolderdijck" onder Nederweert. Later dat jaar werd op die plaats, vanwege de toeloop van soms wel duizenden mensen, een van de eerste

bekende grenskapellen gebouwd.¹² Ook de verdreven pastoor van Maarheeze-Soerendonk hield zich aanvankelijk in Nederweert op en waagde zich slechts 's nachts of verkleed als boer in het gebied van de Meierij tot hij, vermoedelijk eind 1650, weer in Maarheeze woonde. Een jaar later werd een tweede grenskapel gebouwd op het grondgebied van Weert, net over de grens met Maarheeze (Hugten). Hier gingen vanaf 1651 vooral de inwoners van Maarheeze, Soerendonk, Heeze en Leende ter kerk via de diverse door bos en heide ontstane kerkdijkjes. Naar een nabijgelegen toponiem of gebouw werd deze kapel door pater Dominicus de Jong in zijn boek "Grenskapellen" aangeduid als de "Grashut". Het is deze grenskapel die in de jaren vijftig van onze eeuw is opgegraven en gedeeltelijk gereconstrueerd.¹³ Pastoor Henricus van Eijck van Maarheeze-Soerendonk speelde als dichtstbijzijnd pastoor een belangrijke rol in de totstandkoming van dit gebedshuis onder Weert, waarin hij, blijkens notities van de eerste predikant van Maarheeze en Soerendonk, "alle genaemde Heijlige daegen ende sondagen Misse doet ende het volck vervoert uijt de Meijerije". Bovendien waren "door sijnen ract ende daet (...) verscheijden Kerkelijke goederen uijt de Meijerije vervoert na sijn opgerichte miss-huijs". Na het vertrek van pastoor Van Eijck naar Roosteren namen de Weertse Minderbroeders de zorg voor de katholieken uit Maarheeze en Soerendonk in de grenskapel op zich. Ook toen de katholieken vanaf ca. 1670 steeds vaker hun godsdienst weer openlijk binnen hun eigen parochiegrenzen mochten belijden, bleven de Weertse Franciscanen in vele dorpen hun steun en toeverlaat. Naast talloze afzonderlijke katholieken vonden na 1648 ook een tweetal kloostergemeenschappen (reguliere kanunniken en Penitenten-Recollectinen) uit de Meierij in Weert een veilig heenkomen.¹⁴

b. Weertse protestanten naar Budel

Op luttele kilometers afstand van de over de grens met Weert ter kerke gaande Brabantse katholieken begaven zich vanaf 1648 precies in tegenovergestelde richting Weertse protestanten. Nu in Staats-Brabant de gereformeerde religie de van staatswege bevoorrechte godsdienst was, konden zij voor het eerst op korte afstand van hun woonplaats hun geloof belijden. Via de later naar hen genoemde "Geuzendijk" trokken zij door de heide naar het Brabantse. Reeds onder de lidmaten van 1648, het jaar waarin de Nederduits-gereformeerde gemeente Budel-Gastel tot stand kwam, worden zes Weertse genoemd: Henderick Mommers, Jan Dircksen, Weijndant Neijnens, Frans Weelen en Aert Geevers met zijn vrouw. Twee jaar later traden opnieuw zes Weertse toe tot deze gemeente. Hierdoor, maar ook doordat er in het grensdorp Budel nogal wat douaneambtenaren (die gereformeerd moesten zijn) en autochtone gere-

Grensmonument aan de Geuzendijk nabij de Limburgs-Brabantse grens. Het oorspronkelijke, in 1952 door Joep Thissen ontworpen monument staat in winkelcentrum "De Munt" te Weert nadat het in 1984 was vervangen door deze replica van A. Denessen.

formeerden woonden, was de Nederduits-gereformeerde gemeente Budel-Gastel één van de grootste van het Meierijse platteland. De Weertse maakten op het totaal aantal lidmaten van de periode 1648-1650 zo'n 16% van het geheel uit. De Budelse predikant Heijmans vond dit grote aantal lidmaten uit Weert in 1824 "zeer merkwaardig (...) daar gezegde plaats ten allen tyden bekend is geweest als een kweekhof van den grootste Roomsche bijgelovigheden".¹⁵ Toch bleef het aantal uit Weert afkomstige gereformeerden dat zich aansloot bij de Budelse gemeente relatief hoog. De laatste bekende lidmaat uit Weert werd in 1698 genoteerd en was daarmee de zesendertigste; "Jenneken Cloens een scippers vrouw woon(achtig) tot Wessum bij Roermunt" (1663) niet meegerekend. Onder deze 36 uit de stad Weert afkomstige gereformeerden over deze halve eeuw (1648-1698) waren maar liefst 21 personen met de familienaam Neijnens (soms als Neijnings geschreven).¹⁶

Vrijwel zeker allemaal waren zij verwant met de welgestelde lakenkoopman Wijnand Neijnens, die zoals we zagen tot de eerste lidmaten van de gemeente Budel-Gastel behoorde. Zowel in Weert als in Budel gold hij als een voornaam persoon. Een wellicht wat partijdige karakterisering uit 1704 memoreert dat hij "door sijn trouwe neersticheijt ende eerlycken handel in de Coopmanschap van Laeckenen van God seer gesegent was, ende wel ontrent de twintich Laecken weeffgetouwen aldaer gedurich voor

Afbeelding van de naar Budel trekkende Weerter gereformeerden, detail van het grensmonument aan de Geuzendijk.

hem liet wercken, en een menichte van wolspinsters, bereijders, ende andere menschen aende Drapperije noodigh, daer aen den cost verdienden, ende sijne Laeckenen naer Hollant, Antwerpen, Brussel ende andere plaetsen in sulcke menichte versonde, Dat alle andere Coopluiden tot Weert d'selve coopmanschap mede doende t'samen met haer alle soo veel niet versonden ofte maeckten als den voorsz Neijns, soo dat denselven aldaer den eersten ende grootsten Coopman alsdoen was". Volgens hetzelfde stuk zouden schout Costerius en andere katholieken (kooplieden en gildemeesters) Wijnand Neijns, die in die tijd eens "den grooten Geus" werd genoemd, niet zozeer uit nijd om de omvang van zijn handel, maar "alleen uijt puren haet vande religie" trachten te ruïneren. Allereerst beschuldigde het lakenkopersgilde Neijns van het leveren van slechte kwaliteit laken. Hoewel hij onschuldig geweest zou zijn, werd de zaak uiteindelijk in der minne geschikt. Hierop trachtte schout Costerius de protestant zoveel mogelijk de voet dwars te zetten en een proces aan te spannen. Vermoedelijk speelden beide zaken zich af in respectievelijk 1652-1654 en 1663-1664.¹⁷ Hoe anders was het voor Wijnand Neijns in Budel, waar hij ter kerke ging. Hier werd hij in ieder geval bij de Budelse predikanten hoog aangeschreven, want hij gold als een waardige doopgetuige voor hun kinderen. De relatief hoge sociale positie van de familie Neijns blijkt ook uit de keuze van huwelijkspartners. Zo trouwde Johanna, dochter van Wijnand Neijns in 1669 met Hendrik de Jong, secretaris van Heeze en Leende. Barbara Neijns huwde met Peter van Luijtelaar, zoon van en zelf een Eindhovenens magistraatslid. Ook een schoolmeester en een edelman fungeerden als partners.¹⁸

De meeste tot nu toe bekende bronnen betreffen

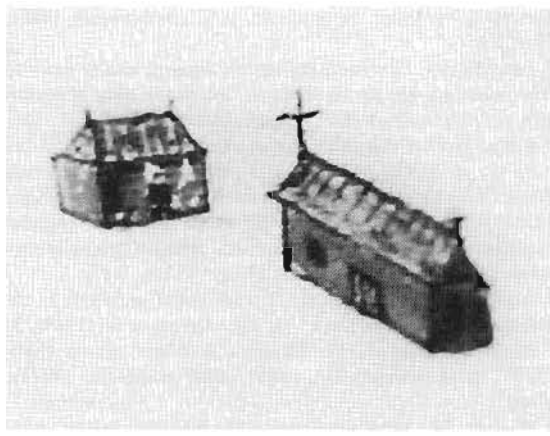
echter de problemen die de gereformeerden van Weert in hun geboortestad ondervonden. Met name de wereldlijke en geestelijke overheid voerde een streng beleid ten opzichte van de groep andersdenkenden. De klaagzang over de acties van de katholieke overheid tegen de gereformeerden kwam reeds in december 1654 op gang, toen twee Weerter gereformeerden, Johan Nijns "met noch eenen tot hem met schreijende Oogen", hierover een boekje open deden bij de kwartierschout van Peelland, waartoe Budel behoorde. Zij meldden hem dat de magistraat van Weert en de katholieke geestelijkheid niet toestonden dat gereformeerde Weertenaren in de stad trouwden, en zo zij elders trouwden deze personen dan niet meer in de stad mochten wonen. Ook mochten gereformeerden, al waren zij geboren Weertenaar, niet binnen de stad begraven worden, "maer mishandelden de Doode Lichaemen seer schandeleus". De twee Weertenaren gaven een voorbeeld. Peter Nijns was met grote moeite in de tuin van zijn broer Jan begraven. De officier wilde het lijk echter weer opgraven "ofte moste hem te vreden stellen". Bovendien eiste hij van iedereen die op de begrafenis aanwezig was geweest een boete van "een pondt groot" en tekende hij al hun namen op. Bij een begrafenis moesten de gereformeerden het lijk met een ladder buiten de stad dragen omdat de katholieken zeiden "dat het Lichaem niet wert en was op een baer gedragen te worden". Ook de verbanning van een persoon, waarin we smid Verheggen uit het begin van deze bijdrage herkennen, werd aangehaald. De Peellandse kwartierschout was onder de indruk van het relaas van de beide Weertenaren, dat hij per brief doorgaf aan de Staten-Generaal zodat zij konden zien "hoedanich Datmen met die vande [gereformeerde] Religie aldaer handelt, en hoe sij ons handelen soude indien sij meester waeren".¹⁹

Ook uit andere bronnen blijkt de felheid waarmee de Weerter overheden de gereformeerden zoveel mogelijk trachtten tegen te werken en er bovendien nog enige inkomsten aan over te houden. Naast de al meer aangehaalde "Bosche" verklaring van een halve eeuw later (1704), opgesteld "ter instantie vande erffgenamen wijlen Wijnant Neijns" beschikken we ook over een aantal eigentijdse gegevens uit de Budelse kerkregisters, die het beeld aardig completeren. Met name ten opzichte van begrafenissen van gereformeerden trad de katholieke Weerter overheid streng op. Gereformeerden moesten maar op het "peertskerckhoff" begraven worden. Toen de schout erachter kwam dat een gereformeerd persoon in een buiten de stad gelegen moestuin was begraven wilde hij deze opgraven om hem alsnog naar de gebruikelijke begraafplaats te brengen, wat de gereformeerden slechts door betaling van ruim honderd ducats aan schout Costerius en landdeken De Moor konden voorkomen. Toen op 20 mei 1658

de vrouw van Wijnand Neijns overleed wilde de lakenhandelaar haar overeenkomstig haar wens te Budel laten begraven. De katholieke kerkelijke en wereldlijke overheid spanden ook hier samen. De pastoor wilde voor de begrafenis twee dagen later geen doodsbaar beschikbaar stellen, "niet tegenstaende dat gehangene daer op gedraegen waeren" en protesteerde toen men toch van de baar gebruik maakte. De schout op zijn beurt zette een boete op iedere persoon die met het lijk buiten de stad zou gaan. Hierop zou Wijnand Neijns tegen de schout hebben gezegd: "Ick sta u te recht, mannen volght my". De Budelse predikant Feylingius, uitgesproken voorstander van een vreedzame coëxistentie van beide godsdiensten, had in de omgeving de katholieken door de schoolmeester laten waarschuwen "daer oover sij verschrickt waeren, als oover een Barbarisch werck; en hebbe deselve tot de funereele predicatie genoodighd", waaraan maar liefst driehonderd personen gehoor gaven. Toen hetzelfde verhaal zich nog eens leek te herhalen op 19 mei 1665 bij de begrafenis van Peter Nijns, kwam de schutterij "dewelcke daertoe recht praetendeerde te hebben" de gereformeerden te hulp om voor een ongestoorde gang naar de laatste rustplaats te zorgen. Predikant Van der Hagen noteerde bij die gelegenheid geagiteerd in zijn register: "Het lijk wierde gevolght van meest alle de gereformeerde die haer binnen het Roomsche Babel van Weert onthouden".²⁰

Weertenaar Andries Weelen werd in het jaar 1664 door schout Costerius verzocht zich te bekeren, of anders te vertrekken uit de stad. Toen Weelen kort daarop ziek werd verbood de schout op een boete van 24 gulden "Weertergelt off Lichtgelt" dat hij op zijn ziekbed door een gereformeerde of de Budelse predikant bezocht werd. Toen predikant Vermeer zich desondanks naar dit "vijandig" gebied begaf om zijn zieke lidmaat op te zoeken, liet de schout hem arresteren. Uiteindelijk werd de predikant echter door (ongetwijfeld financiële) tussenkomst van Wijnand Neijns "los geholpen". Toen Weelen zelf een zieke geloofsgenoot "met stichtelijke voorlesinge" wilde bijstaan en op dezelfde wijze slachtoffer dreigde te worden van het beleid van de Weerter schout, zag hij zich genoodzaakt Weert te verlaten en zijn toevlucht te nemen tot de Staatse stad 's-Hertogenbosch. Hier legde hij in 1704 namens de erfgenamen van Wijnand Neijns de uitgebreide verklaring af over de vervolging van de gereformeerden in Weert gedurende het laatste kwart van de zeventiende eeuw. Hij merkte hierbij onder meer op dat "ontrent de dertich ledematen van de Gereformeerde religie in die tijt tot Weert sijnde, alle sijn vertrocken". Enkel de kleinkinderen van Wijnand Neijns woonden op dat moment nog in hun geboortestad.²¹

Niemand was echter op zo niet mis te verstane wijze duidelijk gemaakt dat hij binnen de stad

De enige bekende afbeelding van één van de voormalige grenskapellen (met vermoedelijk naastgelegen pastorie) in het Land van Weert is deze door Cornelis Lowis in de tweede helft van de zeventiende vervaardigde tekening in het kaartboek van de abdis van Averbode. (ARA Brussel, Eccl. 5009 pl. XV, fragment).

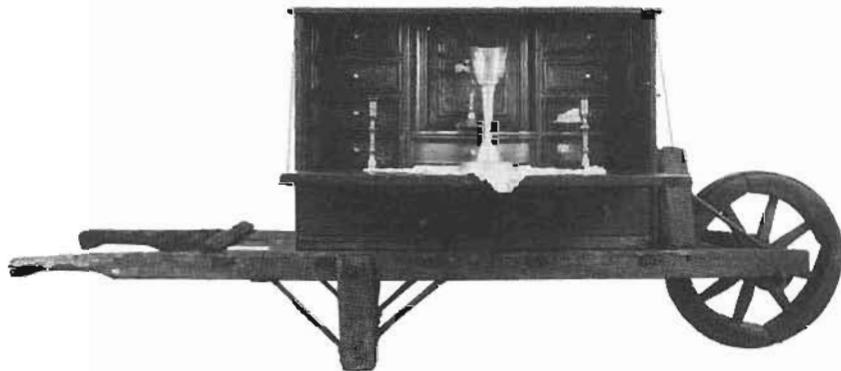
Weert 'persona non grata' was als de nagelsmid Jacob Peters Verheggen uit het begin van deze bijdrage. Sinds 1650 lidmaat van de gemeente Budel, werd hij door een kwezel 'betrapt' op het zingen van de Tien Geboden of een psalm en de Lofzang van Maria. Toen hij zich ten overstaan van de schout en de landdeken en ook het geestelijk hof te Roermond weigerde te bekeren werd hij uiteindelijk op hardhandige wijze verwijderd uit het Land van Weert en over de 'religieuze barrière' met Budel geplaatst. Bij de doop van het zoontje van Verheggen in januari 1655 tekende predikant Feylingius dan ook terecht aan: "om Christi naeme verdreeven". Twee maanden later zond de predikant aan Jacob Verheggen met zijn vrouw "een seer loffelijke attestatie, tegens de calumnien [kwaadsprekerijen] van den paep van Weert". Hierna werd hem uiteindelijk in 1657 het poorterschap van zijn nieuwe woonplaats 's-Hertogenbosch verleend, in welke plaats hij ongetwijfeld een rustiger leven kon leiden.²²

Jac. Biemans

¹ Gemeentearchief 's-Hertogenbosch (GAH), Notariële archieven, inv. nr. 2752, f. 482v.

² Deze kroniek van de Weerter zuster Maria Luyten werd voor het eerst gepubliceerd door Ch. Creemers, "Kroniek mit het klooster Maria-Wijngaard te Weert. 1442-1587" in: *PSHAL* 12 (1875), 145-220. Zie voor een eerste kritische, thematisch opgezette analyse van deze kroniek: Ruud van den Berg, "Nederweert en Weert aan de vooravond van de tachtigjarige oorlog. Een analyse van de kroniek van Maria Luyten uit Weert 1442-1570" in: A. Bruekers (red.), *Ne-*

Reisaltaar of altaarkist, zoals het mogelijk door de Weerter Minderbroeders is gebruikt voor de bediening van de Brabantse katholieken. (Religieus Museum "Jacob van Horne" Weert, foto: afz. fotografie KU Nijmegen).

derweerts Verleden. doorsneden land (Nederweert 1989), 75-108.

³ Jos. Habets, *Geschiedenis van het tegenwoordige bisdom Roermond en van de bisdommen, die het in deze gewesten zijn voorafgestaan*, 4 delen (Roermond 1875-1927), II, 101.

⁴ Zoals: G.M. Poell, *Beschrijving van het hertogdom Limburg* (z. pl. 1851), 313-314; A.J. Mertens en J. Henkens, *Schetsen uit de geschiedenis van het Land van Weert* (Weert 1956), 102-105 en [B. Werz], "Beknopte kerkelijke geschiedenis van Weert", in: P. le Blanc e.a. (red.), *Catalogus museum Jacob van Horne Weert* (Weert 1986), 9-13.

⁵ Alphons G.J. Mosmans, "Protestanten te Weert in de tweede helft der 17de eeuw" in: *De Maasgouw* 66 (1947), 5-7 en P.J. Ritsema, "Protestanten te Weert tussen 1648-1717" in: *Limburgs Tijdschrift voor genealogie* (1977), 39-40.

⁶ W. Bax, *Het protestantisme in het bisdom Luik en vooral te Maastricht*, 2 delen, I: 1505-1557 ('s-Gravenhage 1937), 104; Habets, *Geschiedenis bisdom Roermond*, II, 83-101; J.G.C. Venner, "De beeldenstorm in Weert en Wessem", in: *PSHAL* 118 (1982), 249-283. Tenzij anders vermeld is het navolgende ontleend aan laatstgenoemde twee studies.

⁷ Zie over hem: A.A. van Schelven, "Naeranus (Servatus)", in: P.C. Molhuysen en P.J. Blok (red.), *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek*, 10 delen (Leiden 1911-1937), II, 976-977, in welk deel ook zijn (klein)kinderen behandeld worden; W. Bax, *Het protestantisme*, II: 1557-1612 ('s-Gravenhage 1941), 294-297.

⁸ W.A.J. Munier, *Historische atlas van Limburg en aangrenzende gebieden. II. Serie kerkhistorische kaarten. Kerkelijke circumscripctie van (de tegenwoordige provincie) Limburg en de omliggende gebieden (1559-1801)* (Assen/Amsterdam 1976), 1-32; Jos. Habets, "Een vijftal stukken betreffende de Hervorming te Weert. 1583-1584", in: *PSHAL* 12 (1875), 225-236; dit opstel nam Habets ook vrijwel woordelijk over in zijn *Geschiedenis Bisdom Roermond*, II, 92-101.

⁹ J.D.M. Cornelissen, "'Relations Status' van het bisdom Roermond", in: *PSHAL* 64 (1928), 37-120, aldaar 54.

¹⁰ V.A.M. Beermann, *Stad en Meierij van 's-Hertogenbosch van 1648 tot 1672. De eerste vijf en twintig jaren van het Staatsche regime* (Helmond 1946), passim; L.P.L. Pirenne, "De Generaliteitslanden van 1648 tot 1795" in: J.A. van Houtte e.a. (red.), *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, 12 delen (Utrecht 1949-1958), VIII, 315-351.

¹¹ Deze en de navolgende gegevens zijn, tenzij anders vermeld, ontleend aan mijn onder begeleiding van prof. dr. M.G. Spiertz geschreven ongepubliceerde doctoraalscriptie *Prinsheerlijke predikanten? Een historisch-biografisch onderzoek naar de predikanten van de Nederduitsgereformeerde gemeenten Budel-Gastel en Maarheeze-Soerendonk in de Oranjeheerlijkheid Cranendonk, 1648-1795* (Nijmegen 1991), met name 31-40.

¹² Alfons Bruekers, "De grenskerk aan de Booldersdijk", in: idem (red.), *Nederweerts Verleden. De kerk in het midden* (Nederweert 1987), 163-166.

¹³ Dom. de Jong, *Grenskapellen voor de katholieke inwoners der Generaliteitslanden* (Tilburg 1963), 98-100. De opvatting van pater Marculphus Heijer dat de inwoners van Budel ook in het Weerter bos ter kerke gingen moet als onjuist bestempeld worden. Inmiddels zijn de door hem verlangde deugdelijke bewijzen waaruit blijkt dat de inwoners van Budel in Hamont ter kerke gingen voorhanden. Zie: Marc. Heijer, "Schuilkerken in het Weerter bos...", in: *De Maasgouw* 70 (1951), 45-47; Dominicus de Jong, "Nog eens Kerken in het Weerter bos...", aldaar pp. 61-63; Marc. Heijer, "Wederom 'Schuilkerken' in het Weerter bos...", in: *De Maasgouw* 71 (1952), 10-11. Zie over het hier opgerichte monument: Jan Henkens, "Een 'grenskerk'-monument in Weert", in: *De Maasgouw* 75 (1956), 53-55.

¹⁴ Zie C. Sloots, *Haga Mariana. Bisschoppelijk College Weert 1648-1948. 300 jaren onderwijsgeschiedenis* (Roosendaal 1948) en M. Domitilla, *Geschiedenis van het zusterklooster aan de Beekpoort te Weert (1662-1797)* (Oirschot

1961).

¹⁵ Gemeentearchief Weert, Archief Hervormde gemeente Budel (verder aangehaald als: GAW, AHB), (voorlopig) inv. nr. 3 (Kerke-Boek Budel-Gastel, bevattende de registers van huwelijken 1648-1717, dopen 1648-1717, lidmaten 1648-1717, begravenen 1651-1690, resolutiën consistoriaal 1657-1717 en kerkelijke observatiën, 1653-1716), 153-163. Een deel van de op Weert betrekking hebbende teksten uit dit register werd met nogal wat transcriptiefouten gepubliceerd door Ritsema, *Protestanten te Weert*.

¹⁶ GAW, AHB, inv. nr. 3, 161-186.

¹⁷ GAH, Notariële archieven, inv.nr. 2752, f. 482-494 (= 484!) (verklaring van Andries Weelen d.d. 25 juni 1704 over de lotgevallen van de protestanten te Weert vanaf ca. 1651), f. 493 r; deze tekst werd reeds grotendeels, doch niet geheel foutloos gepubliceerd door Mosmans, *Protestanten te Weert*. Vergelijk de zeer incomplete procesdossiers over beide genoemde zaken in GAW, Oud-rechterlijk archief van Weert, voorl. inv. nrs. 1841 en 4008 (werkmeesters van het wollenambacht contra Wijmand Neijnsens, 1652-1654); 4249 en 458 (schout Costerius contra Wijmand Neijnsens, 1663-1664). Over de schoutenfamilie Costerius publiceerde Jos F.A. Wassink, "Bijna anderhalve eeuw (1654-1795) schouten in Weert: een geschiedenis van de familie Costerius" in: *Weert in woord en beeld. Weerter Jaarboek 1990-1991* (Weert 1989), 111-136.

¹⁸ GAW, AHB, inv. nr. 3, passim; J.Th.M. Melssen, *Het register van de cijzen, die de heer van Cranendonk in Eindhoven ontving in de jaren 1590 tot 1640 en de schattingskokeren van de goeodheid van de inwoners van Eindhoven in 1665 en 1687* (Eindhoven 1979), 152.

¹⁹ ARA 's-Gravenhage, Archief Staten-Generaal, inv. nr. 12548-289 (brief kwartierschout Cornelis Proeningh over verklaring 21 december 1654 van Weertenaren, 26 januari 1655).

²⁰ GAH, Notariële archieven, inv. nr. 2751 f.482v; GAW, AHB, inv. nr. 3, 226 en 231. Het is opvallend hoe goed de gegevens uit de verklaring van 1704 aansluiten bij de 'harde feiten' uit de eigentijdse kerkregisters. Overigens deed zich ook in andere plaatsen een soortgelijke situatie voor rond de begrafenissen van andersdenkenden; zie voor Sittard bijvoorbeeld: A.M.P.P. Janssen, "Vroege protestanten in Sittard Nieuwe gegevens", in: *De Maasgouw* 109 (1990) 166-168.

²¹ GAH, Notariële archieven, inv. nr. 2752, f. 493v.

²² GAH, Notariële archieven, inv. nr. 2752, f.482r en Collectie Aanvullingen oud-archief (fiches poortersboeken 1470-1808, Smit), inv. nr. 8086, f. 138 (15 augustus 1657).